

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

ДЕМУРА Оксана Олександрівна

УДК 17:130.2.022.1

**АРХЕТИПНО-МІФОЛОГІЧНІ СТРУКТУРИ РАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ:
ЕСТЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ**

09.00.08 – естетика

АВТОРЕФЕРАТ

на здобуття наукового ступеня

кандидата філософських наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі культурології Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор філософських наук, професор
МЕДНІКОВА Галина Сергіївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова ,
професор кафедри культурології.

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор
ЛИЧКОВАХ Володимир Анатолійович,
Національна академія
керівних кадрів культури і мистецтв,
професор кафедри
естрадного виконавства;

кандидат філософських наук, доцент
ЖИВОГЛЯДОВА Ірина Вікторівна,
Київський національний університет імені
Тараса Шевченка,
доцент кафедри етики, естетики та
культурології.

Захист відбудеться «27» листопада 2015 р. о 13.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.21 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 27 жовтня 2015р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. Б. Остащук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. На початку XXI століття науковці пострадянських країн все частіше звертаються до переосмислення досвіду тоталітарного часу, ідеалізуючи його чи піддаючи нищівній критиці. Сьогодні спостерігається поживлення наукового інтересу до вивчення маніпулятивних механізмів суспільної свідомості, до виявлення міфологічних, релігійних структур у культурі тоталітарної доби. Саме в масовій свідомості теоретичні догми, табу, міфи й архетипи є особливо інерційними, продовжуючи визначати повсякденний світогляд пересічної людини і, часом, заважаючи об'єктивно сприймати навколишній світ, активно й творчо проявляти себе в якості суб'єктів культури та соціально-політичного життя. Осмислення основних механізмів функціонування глибинних пластів колективного несвідомого, що втілюються в архетипних естетичних, художньо-символічних формах, допоможе запобігти можливим майбутнім спробам маніпулювання свідомістю, до яких вдається влада окремих держав, коли вона набирає ознак тоталітаризму.

Актуальність філософсько-естетичного аналізу художньої свідомості й культури радянської людини зумовлена сукупністю причин, найважливішою серед яких є потреба зрозуміти особливості людського буття в тоталітарному і посттоталітарному просторі. Важливим завданням є осмислення в естетичному дискурсі функцій міфу й архетипу як маніпулятивних механізмів культури тоталітарної доби. Це потребує визначення та уточнення способів взаємодії міфу й архетипу в якості основоположних позасвідомих імпульсів, що виступають наріжним каменем для формування «хибної свідомості» будь-якою ідеологією, що має партійно обмежений характер.

З'ясування ролі міфологічних структур масової свідомості в мистецтві соцреалізму сприятиме розкриттю механізмів тиску образно-символічних мистецьких прийомів на колективне позасвідоме, та, як результат, проясненню історичного факту виникнення могутньої протидії на такий тиск – появи мистецтва нонконформізму.

Крім того, маніпулювання свідомістю в сучасних умовах інформаційних війн також актуалізувало проблему використання архетипів і міфологем офіційною пропагандою та мистецтвом. Естетичний аналіз буття людини доби тоталітарних режимів полягає в осмисленні впливу художньої культури на формування конформістського ставлення до дійсності й встановленні причинно-наслідкових зв'язків між бюрократичним тиском на художню культуру, ідеологічним табуванням окремих тем і виникненням опозиційного руху в андеграундному мистецтві колишнього Радянського Союзу.

На жаль, рецидиви тоталітарної свідомості як світоглядного явища і зараз спостерігаються в окремих посткомуністичних країнах. У них існує велика вірогідність відновлення режимного ладу, адже масова свідомість завжди була, є і буде залишатися оповитою міфологічними конструктами. Тому ідеологічні системи маніпуляції та пропаганди постійно будуть процвітати, «естетично»

удосконалюватися, перешкоджати комплексно реформувати сферу культури й мистецтва в країнах із тоталітарним спадком.

Відтак, актуальність дослідження архетипу і міфу як культурних універсалій у радянській естетиці пояснюється необхідністю зосередження наукового інтересу на одній із найбільш суперечливих сторінок нашої історії та загостренню теоретичної уваги на тих механізмах становлення ідеології, які досі лишаються дієвими на рівні масової колективної свідомості й культури.

Потреба в інтегральних теоріях, проектах, образах і типах рефлексії виникає в кризові, біфуркаційні періоди історії культури. Міждисциплінарний аналіз у контексті суміжних дисциплін – опора на ключові праці з естетики, філософії, культурології, психології, мистецтвознавства – дав можливість глибше проаналізувати постульовану наукову проблему.

Аналіз естетичного дискурсу середини ХХ століття здійснюється в методологічних рамках марксизму, психоаналізу, екзистенціалізму, структуралізму, герменевтики. Якщо марксизм цінував у мистецтві насамперед ідейність і здатність відображати соціально-класові протиріччя, то психоаналіз піддав ретельному розгляду феномен творчості, з точки зору сублимації несвідомого. Завдяки структуралізму й постструктуралізму розгорнувся науковий дискурс щодо герменевтичних підходів до тлумачення художнього твору, в аспекті його формальних і змістових структур.

Естетичні структури тоталітарної культури вивчаються не тільки в рамках марксистсько-ленінської естетики, а й з опорою на естетичні теорії франкфуртської школи та психоаналітичні концепції ХХ століття. Вони формують уявлення про глибинні пласти психіки, які є ключовими для розуміння міфологем тоталітарного мистецтва, і у своїй еволюції продукують власні естетичні категорії.

Осмисленню естетичних аспектів культури тоталітарних суспільств сприяли положення і висновки, що містяться в роботах з естетики М.С.Кагана, В.В. Бичкова, Н.Б.Маньковської, М.А. Хренова, А.С. Мігунова, М.Ф. Овсяннікова, Е.Н.Устюгової, А.А. Ареф'єва, В.А.Личковаха.

Особливе місце займає філософська думка щодо аналізу мистецтва тоталітарної доби у працях М. Бердяєва, Е. Кассіра, Р. Інгардена, М. Хоркхаймера, Т. Адорно, Б. Гройса. Зокрема, критична теорія індустріального суспільства є основою усвідомлення ролі естетичного в сучасному технократичному суспільстві. Естетичні категорії, включаючи прекрасне, постають як засіб містифікації соціальної реальності; «нове мистецтво» виступає проти старого, буржуазного й ідеологізованого. Основний предмет естетичної критики тут – масова культура й масове мистецтво.

Вагому роль в осмисленні психологічних аспектів продукування та сприйняття творів мистецтва тоталітарної доби відіграли розробки психоаналітичної школи щодо позасвідомих чинників становлення й функціонування естетичної свідомості. Цей доробок представлений у нашому дослідженні іменами З. Фрейда, К. Юнга, Е. Фромма, В. Райха, Л.Т. Левчук.

Для розуміння культури тоталітарного суспільства велике значення мають роботи арт-критиків, серед них: Е. Дьоготь, В. Левашов, О. Петрова, І. Голомшток, А. Якимович, В. Тупіцин, В. Таслов, О. Федорчук. Наприклад, російський дослідник І. Голомшток проводить порівняльний аналіз радянського та німецького мистецтва тоталітарної доби, виокремлюючи окремі жанри і встановлюючи відповідну схожість між ними.

Серед сучасних українських дослідників, котрі розглядають світоглядно-естетичні виміри радянського мистецтва, варто також відзначити Н.Левченко, Ю.Легенького, Л.Ткаченко, О.Роготченко, І.Проців, О.Сінченко, Л.Смирну, Я.Поліщука, М. Найдорфа, О. Котова, Г. Скляренко, Л. Авраменко.

Водночас, аналізуючи радянську тоталітарну культуру та її естетичні прояви, стикаємось із тим, що основною проблемою була і залишається, з одного боку, фрагментація цього феномена як цілого, а з іншого, його схематизація. Серед великої кількості робіт фактично немає таких, які виходили б із розуміння естетики в тоталітарну епоху як культурного феномену, що складається зі своєрідного синтезу різних пластів світової культури. Всеохоплююча проблема для всіх пострадянських країн криється у так званому феномені «ідеологічного подолання», коли минула історія нівелюється або виправдовується, але зовсім не усвідомлюється і приймається як частина спільного минулого. Тому аналіз естетичних закономірностей та своєрідності тоталітарного мистецтва, як багатовимірного явища в історії художньої культури, є одним із важливих завдань сьогоднішньої естетичної науки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження здійснено у межах науково-дослідної роботи кафедри культурології Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за напрямом «Методологія і зміст викладання соціально-гуманітарних наук», що входить до Тематичного плану науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за напрямом «Дослідження проблем гуманітарних наук», який був затверджений Вченою радою університету (протокол №5 від 29 січня 2009 року).

Мета роботи – виявити світоглядно-естетичні особливості та архетипно-міфологічні структури радянської культури тоталітарної доби.

Досягнення цієї мети передбачає виконання наступних завдань:

- розкрити суть архетипно-міфологічних структур культури з філософсько-естетичної точки зору, закономірності впливу міфологічно-архетипних утворень на становлення особистості в тоталітарному суспільстві, механізми актуалізації глибинних пластів психіки мас через символічні форми;
- дослідити специфіку філософського аналізу естетичної свідомості тоталітаризму представниками франкфуртської школи;
- розглянути естетичні засади творення політичного міфу тоталітарної доби і семантику культурних універсалій тоталітарної свідомості;
- виявити закономірності смислових зсувів у структурі основних естетичних категорій художньої культури радянського періоду;

- проаналізувати еволюцію і семантику релігійних символів у культурі тоталітарних суспільств на прикладі мистецтва соцреалізму;
- визначити пропагандистську та маніпулятивну роль радянського плакату;
- з'ясувати соціокультурні передумови виникнення нонконформізму в Радянському Союзі й виокремити значущі естетичні характеристики неофіційного мистецтва;
- провести компаративний аналіз естетики московського концептуалізму та соцреалізму і виявити їх фундаментальні протиріччя;
- висвітлити естетику українського мистецького нонконформізму як прояву особливого світоглядно-художнього явища.

Об'єкт дослідження – радянська культура тоталітарної доби.

Предмет дослідження – архетипно-міфологічні ідеологеми художньо-естетичної свідомості радянської культури.

Теоретико-методологічну базу дисертаційної роботи становлять дослідження вітчизняних і зарубіжних філософів, естетиків і теоретиків мистецтва, зокрема психоаналітична концепція З. Фрейда та аналітична психологія К.Г. Юнга, що задали схему дослідження неконтрольованих, позасвідомих пластів масової свідомості. Вони окреслюються через такі поняття, як архетип, колективне позасвідоме, екстравертність / інтравертність культур. З огляду на концепцію про образний та символічний вияв архетипів у мистецтві, – застосування психоаналітичного підходу доцільне в герменевтичному тлумаченні художніх текстів радянської культури.

При дослідженні світоглядно-міфологічної основи тоталітарної культури є плідним доробок представника марбурзької школи неокантіанства – Ернста Кассіра. Німецький науковець вводить у філософію та естетику поняття «символічні форми», об'єднуючи через призму і дієвість символу різноманітні сфери культури (мову, міф, релігію, мистецтво, науку). Ця теорія застосована у дисертації для демонстрування тотальності впливу феноменів символічного порядку на життєдіяльність, культуру і мистецтво суспільства.

Методологічною основою дослідження слугували також наукові праці представників франкфуртської школи, а саме: критична теорія індустріального суспільства, сформульована у роботах Т. Адорно, В. Беняміна, М. Хоркхаймера, Г. Маркузе, Е. Фромма, що посприяли усвідомленню статусу, ролі і функцій естетичного в технократичному суспільстві. Естетичні категорії, включаючи прекрасне, постають тут як засіб містифікації соціальної реальності, в її художньому осмисленні та образно-символічному відтворенні.

В дослідженні застосовано такі методи: феноменологічний, який використовується на первинній стадії вивчення й опису предмету дослідження; герменевтичний, необхідний при здійсненні філософсько-естетичного тлумачення феноменів та артефактів тоталітарного мистецтва; значущість історико-генетичного методу впливає із факту вкоріненості предмету дисертаційного дослідження в історії світової художньої культури; системний метод аналізу культурних і художніх

феноменів, необхідність якого обумовлена багатоаспектним і водночас цілісним характером предмету дослідження; компаративний метод використовується для зіставлення проявів естетичних феноменів тоталітарної культури на досвіді німецької та радянської держав відповідного періоду.

Аналіз наукової літератури виявив, що в українській естетиці й досі немає системного, комплексного філософсько-естетичного аналізу архетипно-міфологічних структур художньої культури та їх втілення в соціально-культурному просторі радянського періоду.

Тому основний акцент у нашому дисертаційному дослідженні зроблено на аналізі світоглядно-естетичних основ міфологізації суспільства і культури тоталітарної доби, що базуються на архетипних структурах, закладених в індивідуальній та колективній психіці. Використання міфологем як ідеологем та їх подальша естетизація в мистецтві соцреалізму виокремлюється як необхідний елемент всієї пропагандистської діяльності радянської влади, а також як причина появи альтернативного мистецтва нонконформізму – свідомого протесту проти офіційно-пропагандистського художнього стилю.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше в українській філософській думці комплексно проведений естетичний аналіз архетипно-міфологічних ідеологем радянського мистецтва на теоретико-методологічній основі психоаналітичної концепції, естетичних поглядів представників франкфуртської школи, що дозволило виявити особливості естетичної свідомості в художній культурі тоталітарного суспільства.

Вперше:

- завдяки поліметодичному поєднанню теоретичних дискурсів кількох філософських напрямків – психоаналітичного, неокантіанського, структуралістського – здійснено комплексне дослідження базових архетипів колективного несвідомого, які втілились у культурі тоталітарних суспільств;

- у філософсько-естетичний науковий обіг введено архетипну універсалію «героїчного» – основну естетичну категорію радянської естетики, що характеризує мистецтво радянського періоду в його соцреалістичному форматі, – як засіб підтримки постійної конфронтації з зовнішнім ворогом, а також в якості ідеального шаблону людського буття;

- розглянуто радянський плакат не тільки як засіб пропаганди, але і як форму естетико-політичної комунікації, що візуалізувала й транслувала ідеологічні смисли комуністичної держави.

Уточнено:

- положення про те, що завдяки апелюванню до універсальних символів релігійної свідомості, успішно здійснювалося поєднання естетичних форм з ідеологічною доктриною, завдяки чому остання набувала ціннісно-смыслового характеру, впливаючи на становлення політичної ідентичності окремої особистості;

- розуміння природи і становлення естетики тоталітарної доби представниками франкфуртської школи (зокрема, на прикладі Радянського Союзу);

- особливості виникнення і становлення світоглядно-естетичних орієнтирів українського та радянського в мистецькій парадигмі «неофіційного мистецтва»;

- характерні відмінності та біфуркаційні точки перетину нонконформізму та соцреалізму.

Набуло подальшого розвитку:

- поняття архетипу як феномену, який не лише пов'язаний із колективним й індивідуальним позасвідомим, але й виступає світоглядно-естетичним підґрунтям для становлення тоталітарного суспільства та його художньої культури;

- думка про те, що радянська естетика соцреалізму є амбівалентним явищем, яке не може визначатись категорично негативно чи позитивно, а є ціннісно «двоїчна»;

- положення про те, що радянська естетика загалом володіє потужним креативним потенціалом у сучасному культуротворенні з точки зору стимулів її подолання.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає у розкритті архетипно-міфологічних засад мистецтва тоталітарної держави як інструменту маніпулятивного впливу, що має бути подоланим у сучасній художній та естетичній свідомості, в науковому дискурсі й мистецькій практиці.

Практичне значення роботи. Результати дисертаційного дослідження актуальні для викладання навчальних курсів «Естетика», «Культурологія», «Українська культура», «Філософська антропологія», а також у розробці відповідної навчально-методичної літератури.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою. Висновки та положення наукової новизни автор одержав особисто.

Апробація результатів дослідження. Дисертація, її основні положення та отримані результати обговорювалися на засіданні кафедри культурології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Концептуальні ідеї дослідження доповідалися на конференціях: Всеукраїнська науково-практична конференція «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (Кривий Ріг, 2012), Міжнародна науково-творча конференція «Трансформаційні процеси в освіті і культурі» (Київ, 2013); Міжнародна науково-практична конференція «Особа в тоталітарному суспільстві: рефлексії ХХІ ст.» (Одеса, 2013); Міжнародна наукова конференція «Бердяєвські читання» (Донецьк – Сімферополь, 2014); Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2014» (Київ, 2014); Всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми розвитку дизайну в сучасній українській культурі» (Київ, 2014); Всеукраїнська наукова конференція «Духовність. Культура. Пам'ять» (Львів, 2015); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання суспільних наук: наукові дискусії» (Київ, 2015).

Публікації. Результати дослідження відображені у п'ятьох статтях у фахових наукових виданнях, а також у семи збірниках доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-теоретичних конференціях.

Структура дисертаційного дослідження. Робота складається із вступу, трьох розділів, що включають у себе дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел, що містить 151 найменування. Загальний обсяг дисертації становить 187 сторінок машинописного тексту українською мовою, з них 171 сторінка основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність естетичного аналізу архетипно-міфологічної структури радянської культури, визначено об'єкт і предмет, мету й завдання дослідження, описано ступінь розробленості заявленої теми в зарубіжній та вітчизняній науковій літературі; викладено методологічні засади роботи, її новизну, теоретичну і практичну значимість у сучасній науковій філософсько-естетичній думці.

У **першому розділі «Теоретико-методологічні основи аналізу архетипно-міфологічних структур художньої культури доби тоталітаризму»** представлено засади дослідження цього феномену, передумови становлення його аналітики, починаючи від психоаналітичних описів і завершуючи науковими рецепціями сучасних естетичних культурологічних та філософських систем. Розроблено концептуальну основу дисертаційного дослідження, згідно з якою естетичні прояви радянської культури трактуються крізь призму її архетипно-міфологічних конотацій, що відіграє важливу роль у формуванні естетичної свідомості homo soveticus, в масовій культурі.

У **підрозділі 1.1 «Дослідження архетипів естетичної свідомості тоталітарних суспільств в аналітичній психології»** розкриваються філософсько-психологічні погляди представників психоаналітичної школи стосовно процесу становлення й функціонування масової свідомості та її взаємозв'язок з етапами становлення естетичної свідомості в масовій культурі. Методологія аналітичної психології дає нам змогу констатувати, що колективне несвідоме має невизначену структуру, проте абсолютно точно можемо стверджувати, що основні поведінкові постулати й архетипні образи, сформовані в глибинних пластах психіки наших пращурів, виявляються і в сьогоднішній масовій свідомості. Тоталітарні режими, нівелюючи особистість, немов повертали її в архаїчний період, із бінарністю його світосприйняття, культом сили й вождизму, що можемо відслідкувати в тоталітарному мистецтві та пропаганді.

Відповідно до психоаналітичної концепції, колективне позасвідоме та світоглядно-міфологічні архетипи в культурі тоталітарних режимів призводять до знищення рефлексивного мислення й інакодумства, що позбавляє людину власного вибору і волі та робить її залежною від нав'язливих образів, які вона знаходить у легкодоступному офіційному мистецтві та масовій культурі. Основне завдання тоталітарної культури – знищити саму можливість рефлексивного мислення, щоб будь-яке інакодумство було придушене самосвідомістю людини. Для цього нова культура, опираючись на функції естетичного, художнього, чуттєвого, формувала

нову людину, змальовуючи нові ідеали. Такі ідеали, безперечно, надзвичайно яскраві, пафосні, вони самі проникають у масову свідомість, трансформуються в архетипні структури, користуються механізмами впливу міфу.

У **підрозділі 1.2 «Аналіз естетичної свідомості тоталітаризму представниками соціально-критичної теорії»** досліджено засади художньо-естетичного світогляду тоталітарного суспільства, яке ґрунтується на значній технократизації соціуму і призводить до абсолютного підкорення свідомості пересічної людини маніпулятивним впливам, що транслуються завдяки засобам масової інформації, пропаганди, реклами, моди тощо. Становлення так званої «щасливої свідомості», що характеризується тотальним споживанням «модного» символічного продукту і відсутністю рефлексії щодо нього, демонструє надзвичайний вплив мистецьких образів на формування світогляду й естетичних смаків людини в тоталітарному суспільстві. «Франкфуртці» розробляють власну концепцію походження тоталітаризму та стверджують, що в його основі лежить абсолютизація раціональності. Натомість, естетичний феномен перестає бути гнучким і починає слугувати суспільству споживання, він фактично виконує роль кістяка для тотальної агітації, просвітництва, називаючи себе індустрією. Вся культура проходить процес стандартизації і стає рабою капіталу, реалізація естетичного відбувається безпосередньо під прямим наглядом «замовника».

У **підрозділі 1.3 «Політичний міф як системоорганізуючий компонент художньої культури доби тоталітаризму»** проведено систематизацію основоположних міфологем тоталітарного суспільства. З'ясовано, що найпоширеніші міфологеми ґрунтуються на загальнолюдських законах розвитку психічного, отже, вони наявні й у нашій сьогоднішній свідомості – як неоміфологеми.

Аналіз основних позасвідомих, міфологічних і соціально-політичних засад функціонування культури засвідчив їх символічну значимість та особливе місце в процесі становлення тоталітарної свідомості й культури.

Протиставляючи себе минулому, кожна нова політична ідеологія послуговується певним політичним міфом. Міф виступає потужною світоглядною основою, що гарантує стійку платформу для перманентного існування суспільства, а з іншого боку, постає дієвим стабілізатором, що здатен передаватися через покоління та впливати на індивідуальне становлення і свідомість окремої особистості. Відтак, політична міфологія не пояснює реальність та не відображає її, вона лише забезпечує доступ до основних важелів ідеологічного й естетичного впливу на масову поведінку. Крізь призму політичного міфу проаналізовано особистості харизматичних лідерів та виявлено, що в образі харизматичного лідера реалізуються всі архетипні моделі поведінки праотця, старшого брата, небесного наставника, які, в свою чергу, втілені в глибинних пластах психічного.

У **другому розділі «Візуально-естетичні стратегії партійно-ідеологічної міфологізації реальності в тоталітарному суспільстві»** здійснюється аналіз процесу формування парадигми радянської естетики в період тоталітаризму. Цей процес відбувався в умовах гострої ідеологічної боротьби і літературно-мистецьких

дискусій, що наклало помітний естетичний відбиток на тематику, образність, художню мову, тип героя, розуміння прекрасного, трагічного, героїчного в мистецтві соцреалізму.

Новий «соцреалістичний» зміст естетичних категорій визначив видові та жанрові пріоритети радянського мистецтва, а саме: формується індустріальний жанр у літературних та кіно-творах, тематичній картині, плакатному мистецтві. Зокрема, мова політичного плакату є дуже емоційна та сугестивна, адже цьому сприяють заідеологізовані художньо-естетичні образи й міфологічні сюжети.

Естетичний символізм (іконологія) мистецтва соцреалізму був покликаний виражати нову систему духовно-естетичних цінностей – ідеї народної «всеєдності», нової квазі-релігійної свідомості. Нова естетосфера, намагаючись упорядкувати світ через «внутрішнє улаштування життя», виражала ідею побудови «світлого щасливого майбутнього» як найвищої екзистенціальної цінності, на цьому шляху намагаючись подолати всесвітній капіталістичний хаос гармонією новоствореного радянського космосу.

У *підрозділі 2.1 «Радянська естетика як ідеологічний чинник мистецтва соцреалізму»* досліджується специфіка марксистсько-ленінської естетики, яка виступає невід'ємною складовою комуністичної ідеології та пропаганди. Це приводить до висновку, що комуністична ідеологія та пропаганда, вибудовуючи власну стратегію художньо-естетичного розуміння культури, все ж таки послуговується традиційними категоріями естетики, привносячи до них «соцреалістичну» новизну – принципи партійності, ідейності, конструктивності, функціональності, героїчності. Всі естетичні категорії працюють на одну мету – сформувані всенародне колективне прагнення до перемоги світлого комуністичного майбутнього, що виступало своєрідним соціальним метанаративом, покликаним заповнити розум і серце пересічних громадян, зокрема через мистецтво. Естетиці тоталітаризму та масовій творчості тоталітарного суспільства характерна насолода й «опрекраснення» елементів історії. Типові акти минулого, що підтримують стійкість ідеології, змальовуються в грандіозних масштабах краси (скажімо, «Ленін на суботнику»), оскільки міф, у своїй сутності завжди конститується в свідомості не через метафізичні сутності, а через споглядання реальних речей.

У *підрозділі 2.2 «Архетипи і міфологеми релігійної свідомості в іконології радянського мистецтва»* здійснюється ілюстративне, прикладне застосування дисертаційної концепції на прикладах окремих артефактів радянської художньої культури. Мистецтво (що парадоксально) поряд із терором стає одним з ефективних інструментів влади тоталітаризму. Радянська ідеологія розглядала себе не просто як теоретичну концепцію, але як єдино правильне вчення. Характерно, що марксизм недостатньо було просто знати, в нього потрібно було вірити – відбулось виникнення квазі-релігії. Водночас, тоталітарна культура, як будь-яка культура, будувалася на архетипних, міфологічних і релігійних структурах, характерних для слов'янських народів. Естетосфера православного віросповідання, як складова ментальності східно-слов'янських народів, активно використовувалася мистецтвом

соцреалізму. Тим самим тоталітарний лад не повністю руйнує релігійність, а плідно використовує її ідеї, міфи, архетипи, образи для маніпулювання свідомістю мас.

У **підрозділі 2.3 «Політичний плакат як форма естетико-ідеологічної комунікації в тоталітарному суспільстві»** розкривається феномен плакатного мистецтва як двигуна агітаційного руху, адже в добу соціально-економічних труднощів воно завжди залишалося найбільш мобільним, доступним та яскравим засобом партійної агітації. Через плакатні образи, послуговуючись загальноприйнятими міфологемами й архетипами, вибудовується нова соціальна ідентичність особистості, її світоглядний та життєвий курс. Одним із найбільш розповсюджених маніпулятивних прийомів, який використовується у плакаті, є дуальне зображення світу, а саме: канонічне протиставлення архетипного добра і зла, що унеможлиблює індивідуальний вибір особистості й схиляє її до «єдино правильного» вибору життєвого шляху. Наочна агітація відіграла не останню роль у механізмі радянської ідеології, вона була покликана підкорити свідомість мас, сформуванню комуністичний світогляд. Акцентуючи, зокрема, на образах часу і революції, агітатори створювали стійке уявлення про радянську владу як героїчну, революційну, пролетарську, інтернаціональну. Однією з важливих функцій плакатного мистецтва є формування ідентичності особистості в тоталітарному суспільстві. В умовах виникнення нової держави та нового політичного режиму, людина втрачає ряд смислів, які визначають динаміку її життя, позбавляється світоглядного підґрунтя свого існування. Плакатне мистецтво, що активно та мобільно реагує на події, які відбуваються в державі, послуговується яскравими лозунгами, вабить своєю яскравістю та лаконічністю, фактично визначає і вибудовує нове сприйняття світу. Агітаційні практики, використовуючи плакат як яскравий та оперативний жанр образотворчого мистецтва, апелюють до розуму, почуттів і волі людини, формуючи її світогляд і свідомість, виступаючи головним естетичним засобом політичної комунікації між народом та владою в умовах тоталітаризму.

У **третьому розділі «Філософсько-естетичний аналіз та художнє подолання «неофіційним мистецтвом» канонів соцреалізму»** аналізуються причини появи нонконформізму як однієї з перших активних спроб осмислення і переосмислення (в традиціях «сміхової культури») феномену сталінізму в культурі. Відображення внутрішнього протесту, незадоволення псевдо-культурою є характерними ознаками мистецтва нонконформізму. У кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. ідеї постмодерної естетика широко проникли в радянське неофіційне мистецтво, підвищивши роль іронії і саркастичних цитат, несмішливої імітації та симуляції. Зокрема, концептуальне мистецтво, як художня рефлексія з приводу радянського ладу й культури соцреалізму, яскраво використовує архетипи і стереотипи неоміфологічної свідомості, які визначали повсякденне сприйняття та соціальну поведінку радянської людини, а також їх осмислення в контексті нової історичної ситуації.

Була здійснена спроба художньо переосмислити світ - крізь призму постмодерністського світогляду, естетики і мистецтва. Починаючи з кінця 1980-х

рр., вітчизняне мистецтво поступово звільнялося від догм і канонів радянської ідеології. Наприклад, роботи В. Комара і А. Меламіда – результат розчарування в ідеалі комунізму і дієвий інструмент «десталінізації» свідомості, через так званий «соц-арт».

Таким чином, аналізуючи особливості «радянської свідомості», котра стала предметом іронічної рефлексії в творчості нонконформістів, доходимо висновку, що нівелювання внутрішніх психологічних потреб людини у тоталітарному суспільстві знаходить своє подолання в різних художньо-естетичних формах, які втілюються в протестному мистецтві, і, як наслідок, спочатку отримують тавро забороненого й злочинного, а потім стають визнаними в «актуальному мистецтві».

У **підрозділі 3.1 «Викриття та руйнування міфологем художньо-естетичної свідомості радянської людини мистецтвом нонконформізму»** досліджено неофіційну радянську культуру андеграунду, що поставала без відома державних і партійних органів контролю. Нерозривний зв'язок та взаємодоповнення бінарних опозицій, притаманних радянській культурі, вказує на закономірність виникнення явища нонконформізму. Проблема конформістського світогляду визначає проблематику нового мистецтва, що виникає на основі актуалізованої ідеї супротиву. Неофіційна культура пізнього радянського періоду, втілена в субкультурі андеграунду, оперує такими характерними рисами, як творче продукування власних смислів у мистецтві, винайдення індивідуальної художньої форми, стилю, пов'язаного з духовним й естетичним символізмом, релігійно-біблійним цитуванням. Встановлено глибоко іронічний характер мистецтва нонконформізму, що вступає в полемічне висміювання і подолання офіційної культури радянського періоду.

У **підрозділі 3.2 «Естетика московського концептуалізму як протилежність естетиці соцреалізму»** здійснено компаративний аналіз художньо-естетичних проявів мистецтва московського концептуалізму та соцреалізму у зв'язку з проблемою їх співіснування на території колишнього Радянського Союзу. У підпільний період творчість художників-нонконформістів сприймалася як критика-викривання існуючих у СРСР реалій, а їхні твори часто висловлювали жорстку, опозиційну громадянську й естетичну позицію. Московському концептуалізму властиве нехтування пластичними цінностями перед словесним і умоглядним, що виявилось, зокрема, в сприйнятті концептуалістами офіційного мистецтва Радянського Союзу та розширило можливість осмислення спадщини радянського мистецтва. Для концептуалістів соцреалізм – це не тільки матеріал, що підлягає деконструкції, але й нав'язана радянській людині естетична мова, яка пронизує всі рівні буття, що диктує і нав'язує свою логіку розуміння і сприйняття. У часи Перебудови окремі художники продовжували іронічно чи навіть саркастично експлуатувати старі символи й архетипні образи радянського життя, що знайшло власну неоміфологічну, естетичну реалізацію в їх роботах на рівні симулякрів.

У **підрозділі 3.3 «Естетичні пошуки українського неофіційного мистецтва як протест проти міфологічних ідеологем естетики соцреалізму»**

розкриваються особливості українського неофіційного мистецтва та його пошуки власного місця у спектрі опозиційних і дисидентських рухів на території Радянського Союзу. Виявлено, що вітчизняні представники українського андеграунду шукали натхнення в роботах авангардистів, бойчукістів, в етнонаціональних традиціях і неофольклоризмі. Українське неофіційне мистецтво отримало два напрямки розвитку, зокрема: колективно-монументальний, що знайшов вираження в роботах А.Горської, В. Зарецького, П. Заливахи, та індивідуалістичний, який характеризувався індивідуальними пошуками окремими митцями власного стилю та проявився в роботах Р. та М. Сельських, К.Звіринського, О. Мінько, І.Марчука. Окремо проаналізовано мистецький доробок одеської регіональної школи нонконформізму. Серед основних естетико-світоглядних рис групи одеських нонконформістів виділено такі: ідеалізм, образно-інтуїтивне мислення, серйозність, довіра до глядача, споглядальність, романтика, оптимістичний світогляд. Ще одна ґрунтовна відмінність одеського нонконформізму полягає в тому, що він наскрізь просякнутий гедонізмом, художник займає позицію стороннього спостерігача, який не втягнений у політичну систему країни, який ніби не виражає протест, проте висміює і насміхається над існуючим ладом, тому тема жартів, розіграшів, анекдотів, хохм, стьобу яскраво виражена в творчості художників одеситів.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** сформульовані найважливіші теоретичні положення, які відображають логіку й методологію дисертаційної роботи, підсумки необхідних наукових узагальнень у результаті дослідження світоглядно-естетичних особливостей та архетипно-міфологічних структур радянської культури тоталітарної доби:

1. Системний аналіз понять «архетип» і «політичний міф» показав їх евристичний потенціал як естетичну складову офіційного й неофіційного мистецтва. Символічні форми, що маніфестують архетипами, характеризуються алегоричністю та гіперболізуються в політико-естетичних вимірах радянського мистецтва, підносячи до Абсолюту образ «Батьківщини-матері», вождя як «деспотичного керівника» тощо, формуючи у свідомості мас установку на заідеологізоване естетичне сприйняття. Естетичне відтворення глибинних пластів доісторичної психіки викликає вульгаризацію моралі та повсякденного життя, нав'язуючи людині як основну чесноту – покірність і слухняність, викликаючи усвідомлення особистої незначущості, безсилля, страху. Ці первинні архетипні емоції, відтворені в соцреалізмі, змушують індивіда шукати порятунку в колективі та в перекладенні відповідальності на харизматичного лідера.

2. Естетичний доробок представників франкфуртської школи дозволив дослідити особливості функціонування культури у суспільстві масового споживання. Виходячи з цього, в дисертації виокремлено такі особливості культури тоталітарного суспільства, як відчуження, раціоналізація, «одномірність людини».

Ці феномени, формуючи повсякденний світогляд людини, впливають на її життєві позиції. Індивід задовольняється будь-якою формою влади, сприймаючи її як моральний корелят політики, як головного постачальника і виробника суспільних благ, а тому стає соціально безтурботним і безвідповідальним, що становить зміст поняття «щаслива свідомість» – як стан ідеологічного та морально-психологічного засліплення. Естетичні феномени, проходячи процес стандартизації, в масовій культурі стають інструментом ідеологічного підкорення людини. Будучи своєрідним «мірилом» раціональності, вони починають слугувати підвалинами агітації, беруть на себе псевдо-просвітницьку функцію, перетворюючись на знаряддя маніпулювання свідомістю. Відтак, тоталітарний художньо-естетичний світогляд, породжений тотальною технократизацією суспільства, освіти і влади, підкорює свідомість пересічної людини через засоби масової інформації, рекламу, вульгарно естетичне, кітчеве наповнення символічних форм.

3. Аналіз естетичних аспектів політичного міфу як системоутворюючого начала культури тоталітарної доби дозволив констатувати, що політична міфологія, апелюючи до почуттів та емоційного досвіду, оперує загальнозрозумілими, архетипно даними й візуально доступними образами (ворог – товариш, свій – чужий, війна – мир), що і виявляється в художньо-естетичних формах радянської культури. Тоталітарний політичний режим будує свій культурно-естетичний простір на міфологемах, які через архетипи вкорінюються в психіку мас, залишаючись сталими впродовж тисячоліть. Підтвердження цієї тези знайдено в естетичних канонах офіційного радянського мистецтва – соцреалізму. Радянська естетика сакралізувала значення таких ціннісних феноменів, як народ, партія, соціалізм, політичний лідер, Батьківщина, В.І. Ленін (отримує риси надлюдини – божества), Мавзолей (місце паломництва) тощо. Такі ідейно-сміслові зсуви пронизують усі сфери неоміфології, ототожнення радянського народу з пролетаріатом, ритуалізація повсякденного життя, месіанське значення народу та нової влади, світле комуністичне майбуття і т.д.

4. З'ясовано закономірності смислових і ціннісних зсувів у структурі основних естетичних категорій тоталітарної доби. Основною в естетиці тоталітарного суспільства є категорія героїчного, з огляду на яку мистецтво соцреалізму трактує навіть повсякденність, нівелюючи об'єктивний критерій героїчного, висвітлюючи його як особисту безстрашність та абсолютизуючи феномен боротьби як смисложиттєвого призначення людини. Категорія прекрасного типізується у певних схемах, в які може вписатися той, хто пов'язується з трудовою діяльністю заради ідеалів соціалізму, що слугувало основою виникнення естетичного світовідчуття в соціалістичному реалізмі. Поняття трагічного в марксистській естетиці трактується на основі протиставлення та зіткнення протилежних соціальних сил і героїчної боротьби робітничого класу. Категорія піднесеного пов'язується з науково-технічним перетворенням світу та потягом до революційних змін у суспільстві. Потворне асоціативно співставляється з образом ворога й прихильниками антикомунізму. Відтак, кожна естетична категорія в радянській естетиці зазнає ціннісно-сміслових трансформацій та прив'язується до

певних соціально-класових відчуттів й образів світу, а естетика як наука і принцип художньої діяльності стає інструментом пропаганди та маніпулювання свідомістю радянських людей.

5. Аналізуючи еволюцію та семантику культурних символів тоталітарного радянського суспільства, виявлено прямі аналогії з усталеною релігійною символікою, зокрема в православній традиції. Втілення неоміфологічних ідей прослідковуємо в таких характеристиках художніх образів соцреалізму: техноморфність, машиноподібність світу і людини, дуалістичний світогляд, загальність антропоморфних образів, обезличування людини, що дає можливість пересічному реципієнту легко долучатися до переживання «прекрасного», бачити власне втілення в героїчних образах. Зокрема, соцреалізм зображає радість колективної праці як втілення причетності кожного до побудови світлого майбутнього. Ідеї та естетосфера соцреалізму втілювались у тогочасному повсякденні в таких формах, як ленінський куточок, портретна іконографія, обряди радянської ініціації (жовтенята, піонери, комсомольці). Генетично будучи архетипними утвореннями, подібні культурні символи залишаються незмінними при будь-якому політичному режимі. Тому у історії мистецтва художники різних політичних вподобань постійно використовують їх у своїй творчості, - прославляючи або висміюючи, наповнюючи іронією чи зводячи до морального абсолюту. Зокрема, такими естетичними прийомами користується як мистецтво соцреалізму, так і мистецтво андеграунду.

6. Ідеологічна інтенсивність суспільної комунікації по вертикалі, за схемою «влада – народ», забезпечувалася не лише політизованістю ЗМІ, а й завдяки масовим художнім формам, однією з яких є плакатне мистецтво. Йому притаманні такі сугестивні прийоми, як ординарність світогляду, однозначність смислів, відсутність стимулів для самостійних роздумів. Тому плакат є універсальним засобом ідеологічного переконання, коли уникаються стратегії відкритого й прозорого з'ясування світоглядних позицій. Плакатне мистецтво, як засіб трансляції ідеологічного смислу, наочно втілює динаміку соціальної політики влади й бажану для неї трансформацію форм та способів організації побуту, дозвілля, святкової культури, гігієни, сімейних і міжособистісних відносин. За допомогою текстового супроводу радянський плакат акцентував увагу реципієнта на сприйнятті трагічних або сатиричних, урочистих чи побутових сюжетів, які були актуальними та злободенними, формуючи світогляд і стиль життя радянських людей.

7. В основу розуміння неофіційної культури пізнього радянського періоду, що втілилася в субкультурі андеграунду, покладені такі характерні ознаки, як творче продукування власних смислів у мистецтві, винайдення індивідуальної художньої форми, стилю, пов'язаного з духовним та естетичним символізмом, релігійно-біблійним цитуванням. Перелічені характеристики не відповідали офіційному мистецькому канону соцреалізму, а тим паче - його атеїстичності в цілому. Нонконформістська субкультура Радянського Союзу опиралася на досвід країн Західної Європи та США, проте не мала змоги повністю наслідувати західну контркультуру. Адже неприйняття єдиного схваленого тогочасною владою стилю –

соціалістичного реалізму – розглядалося як прояв соціального протесту, що надавало культурі андеграунду відтінок політичної опозиційності й альтернативної самотності всупереч партійному керівництву та соціальному замовленню.

8. Компаративний аналіз естетики московського концептуалізму та пануючого соцреалізму виявив фундаментальні протиріччя та біфуркаційні точки перетину обох стилів. Схожість проявляється у спільній інтенції наслідувати архетипні, міфологічні та релігійні символи. Відмінність полягає у негативно-критичному використанні мистецтвом андеграунду естетики соцреалізму («соц-арт»), що доходило до відвертого саркастичного або приховано іронічного висміювання офіційної радянської культури в її масових формах.

9. Естетика українського неофіційного мистецтва пов'язана з проявом традиційного етнонаціонального світоглядного та художнього сприйняття, що опиралося на канони візантійського мистецтва, фольклоризм і монументалізм бойчукістів. Хоча офіційне радянське мистецтво легально розвивалося в єдиному ідейно-естетичному просторі, все ж, можна говорити про суттєві регіональні відмінності: починаючи з 60-х років, в Україні формуються три самотні художні школи – Львівська, Закарпатська, Одеська, – орієнтовані на етнонаціональні та західноєвропейські естетичні традиції. Значна частина художників «шістдесятників» знаходить індивідуальне самовираження завдяки використанню принципів фольклоризму, пошуку нової мови, монументалізму в мистецтві, продовжуючи у такий спосіб експерименти бойчукістів і мистецькі надбання західноєвропейського й вітчизняного авангарду.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Демура О. О. Теорія К. Юнга як теоретична основа дослідження архетипічно-міфологічної свідомості тоталітарних режимів / О. О. Демура // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: [зб. наукових праць] / ред. рада: В.П. Андрущенко (голова). – К. : Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. – Вип. 28 (41). – С.113–121.

2. Демура О. О. Політичний міф в структурі тоталітарних культур / О.О.Демура // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М.Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2013. – Випуск 68 (№1). – С. 488–493.

3. Демура О. А. Мифологеми религиозного сознания в советском искусстве тоталитарного периода / О. А. Демура // Грамота: Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2014. – №2(40) : в 2-х ч. – Ч.І. – С. 56–59.

4. Демура О. О. Аналіз тоталітарної свідомості в соціально-критичній теорії Франкфуртської школи / О. О. Демура // Грані : науково-теоретичний і

громадсько-політичний альманах / Гол. ред. С.А. Квітка. – Дніпропетровськ, 2014. – №11(115). – С.106–112.

5. Демура О. О. Радянська естетика як окрема міфологічна складова тоталітарної пропаганди / О. О. Демура // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія» / ред. кол. І.Д.Пасічник, М.О.Зайцев та ін. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. – Вип. 17. – С.101–106.

6. Демура О.О. Роль образу героя та ворога в мистецтві пропаганди тоталітарних режимів. Дослідження на основі теорії архетипів К.Г. Юнга / О.О.Демура // Придніпровські соціально-гуманітарні читання : Матеріали Криворізької сесії I Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю: у 5-ти частинах. – Дніпропетровськ : ТОВ «Інновація», 2012. – Ч. 1. – С. 37–40.

7. Демура О.О. Ментально-релігійний аспект становлення комунізму в Росії / О. О. Демура // Трансформаційні процеси в освіті і культурі : Зб. матеріалів Міжн. наук.-творч. конф., Одеса, Київ, Варшава. – К. : НАКККіМ, 2013. – С. 91–93.

8. Демура О.О. Схід і Захід – основоположна бінарна опозиція російського менталітету / О. О. Демура // Сборник материалов Международной научной конференции «Бердяевские чтения», посвященных 140-летию выдающегося русского философа / Отв. ред. проф. Муза Д.Е. – Донецк : Дон-НТУ ; Симферополь : «Синтаграма», 2014. – С.70–74.

9. Демура О.О. Тоталітарні аспекти становлення «одномірної людини» в індустріальному суспільстві / О. О. Демура // «Дні науки філософського факультету – 2014», Міжн. наук. конф. [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – Ч. 4. – С. 107–110.

12. Демура О.О. Проблеми становлення особистості в тоталітарному суспільстві / О. О. Демура // Тези Міжнародної наукової конференції “Духовність. Культура. Пам`ять”. Львів, 12–13 травня, 2015 р. – Львів : Львівський національний університет імені І. Франка, 2015. – С. 68–70.

13. Демура О.О. Основні відмінності естетики московського концептуалізму від західного концептуального мистецтва / О. О. Демура // «Актуальні питання суспільних наук: наукові дискусії» : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К. : ГО «Київська наукова суспільствознавча організація», 2015. – С.94–96.

АНОТАЦІЯ

Демура О.О. Архетипно-міфологічні структури радянської культури: естетичний аналіз. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.08 – естетика. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2015.

Дисертаційна робота є одним із перших комплексних досліджень естетичного аналізу архетипно-міфологічних структур та ідеологем радянського мистецтва, аналіз яких виходить на актуальні проблеми сьогодення, пов'язані з проблемами конформістського типу особистості, «виправленого мислення».

Розкриття архетипно-міфологічних засад радянського мистецтва тоталітарної доби як інструменту маніпулятивного впливу здійснюється на теоретико-методологічній основі психоаналітичної концепції, естетичних поглядів представників франкфуртської школи, концепції Е. Кассіра. Поєднання теоретичних дискурсів кількох філософських напрямків в аналізі семантики культурних символів дозволило знайти нові ракурси архетипно-міфологічних ідеологем радянського мистецтва, повніше осмислити особливості естетичної свідомості в художній культурі тоталітарного суспільства.

Ключові слова: архетип, міф, пропаганда, символ, радянська естетика, політичний міф, соціалістичний реалізм, нонконформізм, ідеологема, естетосфера.

АННОТАЦИЯ

Демура О.А. Архетипно-мифологические структуры советской культуры: эстетический анализ. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.08 – эстетика. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2015.

Диссертация является одним из первых комплексных исследований эстетического анализа архетипно-мифологических структур и идеологем советского искусства, анализ которых выходит на актуальные проблемы, связанные с проблемами конформистского типа личности, «исправленного мышления».

Раскрытие архетипно-мифологических основ советского искусства тоталитарной эпохи как инструмента манипулятивного воздействия осуществляется на теоретико-методологической основе психоаналитической концепции, эстетических взглядов представителей франкфуртской школы, концепции Э.Кассира. Сочетание теоретических дискурсов нескольких философских направлений в анализе семантики культурных символов позволило найти новые ракурсы архетипно-мифологических идеологем советского искусства, полнее осмыслить особенности эстетического сознания в художественной культуре тоталитарного общества.

Анализ эстетических аспектов политического мифа как системообразующего начала культуры тоталитарной эпохи позволил констатировать, что политическая

мифология, обращаясь к чувствам, и эмоциональному опыту, оперирует общепонятными, архетипными и визуально доступными образами (враг – друг, свой – чужой, война – мир), что и проявляется в художественно-эстетических формах советской культуры. Выявлены закономерности смысловых и ценностных сдвигов в структуре основных эстетических категорий тоталитарной эпохи, а именно: главной в эстетике тоталитарного общества является категория героического, с помощью которой искусство соцреализма трактует даже повседневность; категория прекрасного типизируется в определенных схемах, в которые может вписаться тот, кто связывается с трудовой деятельностью ради идеалов социализма.

Исследование эволюции семантики культурных символов тоталитарного советского общества привело к выявлению прямых аналогий с универсальной религиозной символикой. Показано, что на раскрытии, ироническом обыгрывании архетипных мифологем как советского искусства, так и сознания «homo soveticus» работало неофициальное искусство советского периода.

Ключевые слова: архетип, миф, пропаганда, символ, советская эстетика, политический миф, социалистический реализм, нонконформизм, идеологема, эстетосфера.

SUMMARY

Demura O.O. Archetypal-Mythological Structure of Soviet Culture: Aesthetic Analysis. - Manuscript.

The thesis for the obtaining degree of Candidate of Philosophy in speciality 09.00.08 – Aesthetics. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2015.

The thesis is one of the first comprehensive studies of the Aesthetic analyse of archetypal-mythological structure and points of Soviet art ideology, analysis of which approaches to the urgent problems of our time, connected with problems of conformist type of personality, "revised thinking".

Disclosure of archetypal-mythical foundations of the totalitarian era of Soviet art as a tool of manipulative influence is carried out on the basis of theoretically-methodological psychoanalytic concepts, aesthetic views of the representatives of the Frankfurt School, the concept of E.Cassirer. The combination of theoretical discourses of several philosophical schools in the analysis of cultural symbols semantics allowed to find new viewpoints of archetypal and mythological ideology of Soviet art, deeper comprehend the specifics of aesthetic sense in the arts culture of the totalitarian society.

Key words: archetype, myth, propaganda, symbol, Soviet aesthetics, political myth, socialist realism, nonconformism, points of ideology, sphere of aesthetics.